

Tim van Gerven

Van kapitalistische invasiemacht tot modern vorstendom. Volk, staat en de EU in de Noorse literatuur¹

Hoewel de meest recente uitbreidingen van de Europese Unie in de letterkunde aanleiding hebben gegeven tot een debat over het bestaan of de constructie van een ‘Europese’ literatuur, is de EU zelf nauwelijks aanwezig in de moderne Europese roman. De Noorse literatuur vormt een paradoxale uitzondering op deze regel. Het trauma van twee verloren referenda over toetreding tot de Europese gemeenschap geeft voeding aan een zekere obsessie voor ‘Europa’ die sinds Dag Solstads *25. septemberplassen* (1974) onder andere uitdrukking heeft gevonden in de Noorse romankunst. Een imagologische analyse van het beeld van de EU in deze romans voegt een interessant, deels nieuw perspectief toe aan de studie naar de Noorse eurosceptis, omdat het kan laten zien dat de opvattingen die er in het Noorwegen van nu over de EU bestaan een lange voorgeschiedenis hebben; een voorge-

¹ In het verdere verloop van dit artikel verwijst de term ‘EU’ zowel naar de EG als de EU, ofwel het Europese samenwerkingsverband sinds 1957, tenzij specifiek naar een van beide wordt verwezen.

schiedenis die zelfs is terug te voeren tot ver voor de oprichting van de EGKS in 1952.² Als gevolg kan worden betoogd dat de huidige eurosceptische denkbeelden, die doorgaans worden gezien als een modern fenomeen, een voortzetting zijn van, of een variatie zijn op, traditionele denkpatronen ten aanzien van de verhouding tussen Noorwegen en Europa. Het eerste deel van dit artikel ga ik op zoek naar de wortels van deze denkpatronen en zal laten zien dat sinds het begin van de negentiende eeuw Europa in het denken over de Noorse nationale identiteit vaak als de ‘Ander’ en als bedreiging wordt beschouwd. In het tweede deel wordt middels een tekstuele analyse getoond hoe deze traditionele opvattingen over Europa zijn terug te vinden in het imago van de EU in twee moderne romans: *Solstads 25. septemberplassen* en *Kron og mynt: eit veddemål* van Kjartan Fløgstad.

De tegenstelling tussen volk en staat

Al sinds de ontluiking van het nationalisme aan het begin van de negentiende eeuw is er in het discours over de Noorse identiteit een tendens aan te wijzen waarin Europa, als de imaginaire Ander van Noorwegen, een constructieve rol speelt in de vorming van het nationale zelfbewustzijn. Er is, in andere woorden, sprake van *othering*: de Noorse identiteit wordt op negatieve wijze verwoord door deze af te zetten tegen Europa: Noorwegen is *niet* wat Europa wel is en vice versa. Hoe dit proces van *othering* precies in zijn werk gaat, kan worden getoond aan de hand van de tegenstelling tussen

² Zoals Joep Leerssen schrijft, leent de (fictionele) literatuur zich bij uitstek voor een dergelijke studie naar *long durée*. Onderwerpen als de herkomst en verspreiding van stereotypen, beelden, opvattingen en overtuigingen; het is immers vooral in fictie dat stereotypen het meest effectief en het duidelijkst worden verwoord, vereeuwigd en verspreid. Joep Leerssen, ‘Imagology: History and Method’, in: Manfred Beller en Joep Leerssen (eds.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*, 2007, pp. 17-32, 26.

volk en staat, een tegenstelling die een terugkerend topos vormt in het discours over de Noorse nationale identiteit en in het debat over toetreding tot de EU.³ De historicus Karsten Alnæs schrijft dat voor menig stemmer in 1972 het Nee-standpunt een vorm van protest was tegen de autoriteiten: ‘Veel kiezers hadden het gevoel dat ze onder druk werden gezet door een machtsarrogante elite, dat ze bang werden gemaakt om uiteindelijk Ja te stemmen, dat ze werden bedrogen en verlokten door een elite die graag met de grote jongens in Brussel mee wilde doen.’ Het ongekennde politieke engagement dat de EG-kwestie in het begin van de jaren zeventig te weeg wist te brengen, vervolgt Alnæs, was onder meer ingegeven door de vooringenomenheid van de regering die zeker dacht te zijn van de overwinning in het referendum.⁴ Veel kiezers stoorden zich aan de eenzijdige berichtgeving over de EG op radio en tv en ergerden zich bovendien aan het optreden van minister-president Bratteli die het lot van zijn regering verbond aan de uitslag van het referendum. Velen vonden het onredelijk het volk om raad te vragen om vervolgens te dreigen met aftreden als die raad niet de gewenste bleek te zijn.⁵ In 25. septemberplussen neemt Dag Solstad deze arrogantie vilein op de hak:

Heeft iemand ooit gedacht dat de AP de arbeiders niet mee zou krijgen? Wisten ze misschien niet dat de AP de Arbeiderspartij

³ Ook twee andere tegenstellingen, namelijk die tussen periferie en centrum en traditie en moderniteit, spelen een centrale rol in het denken over Noorwegen en Europa, maar aangezien over de Noorse centrum-periferieverhoudingen al veel is geschreven en gepubliceerd en deze tegenstelling nauw verbonden is met die tussen traditie en moderniteit zal dit artikel zich in de eerste plaats richten op de verhoudingen tussen volk en staat. In mijn masterscriptie *Van kapitalistische invasiemacht tot modern vorstendom: het imago van de EU in de Noorse roman*, waarop dit artikel gebaseerd is, beschrijf ik de invloed van deze drie tegenstellingen op de verbeelding van Europa en de EU in meer detail.

⁴ Karsten Alnæs, *Historien om Norge: femti rike år*, 2000, p. 238.

⁵ Alfred Kvalheim, *Fakta og myter om Norge og EU*, 2008, p. 10.

heette? Wisten ze niet wat Arbeiderspartij betekende? Het betekende dat het de partij van de arbeiders was. Denkt iemand dat wanneer de partij van de arbeiders zegt dat de arbeiders Ja tegen de EG moeten stemmen, dat de arbeiders dan Nee zullen stemmen? Dreigt het niet goed te gaan, dan heeft de AP toch een minister-president, en hij kan toch een toespraak houden, bijv. op 16 augustus, en bijv. in Gjøvik. Want weten de arbeiders misschien niet dat we een arbeiderspartijregering hebben? Als de arbeiderspartijregering zegt dat de arbeiderspartijregering opstapt als men geen Ja tegen de EG zegt, dat we dan geen arbeiderspartijregering krijgen, maar een liberale, heeft iemand ooit gehoord over arbeiders die een liberale regering willen hebben als ze een arbeiderspartijregering kunnen behouden – denkt iemand in zo’n geval dat de arbeiders ooit Nee zullen stemmen? (p. 235)⁶

Alnæs en Solstad geven een vergelijkbare analyse van de gebeurtenissen van 1972; de negatieve uitslag van het referendum was een motie van wantrouwen tegen de eigen regering die, in de ogen van het volk, slechts de eigen belangen behartigde en geen oog had voor een van de kernwaarden van de gewone man: de Noorse zelfstandigheid. Beide auteurs raken daarbij aan een discours dat al in omloop is sinds het begin van de Noorse natievorming aan het begin van de negentiende eeuw. Volgens dit discours is er in de Noorse samenleving een duidelijk onderscheid tussen het bestuurde ‘volk’ en de besturende ‘staat’, waarbij het volk het ‘ruwe materiaal’ is van de Noorse cultuur en de staat wordt gezien als ‘vreemd’ of ‘Europees’, in ieder geval niet als ‘echt’ Noors.⁷ Het volk wordt

⁶ De vertalingen van de Noorse teksten zijn van mijn hand [TvG].

⁷ De Noorse begrippen *folk* en *stat* zijn problematisch en niet één op één naar het Nederlands te vertalen als ‘volk’ en ‘staat’. Bovendien bestaan er in de wetenschap verschillende opvattingen over de betekenis van deze begrippen. Zo heeft het Noorse begrip ‘folk’ in verschillende contexten een andere

daarnaast gewoonlijk in verband gebracht met ‘zelfstandigheid’, een centraal begrip in het denken over de Noorse identiteit, terwijl de ‘uniegezinde’ staat uitermate verdacht is door zijn banden met het buitenland.

De obsessie met nationale zelfbeschikking hangt samen met de historische ervaring met buitenlandse overheersing door eerst Denemarken (1390-1814) en daarna Zweden (1814-1905). In de negentiende eeuw is sprake van een tweeledige drang naar zelfstandigheid. Ten eerste streven na 1814 verschillende groepen en intellectuelen naar culturele onafhankelijkheid van Denemarken en gaat men op zoek naar een eigen, specifiek Noorse cultuur. De taalstrijd tussen het ‘Noorse’ Landsmål en het ‘Deense’ Bokmål is hiervan wellicht het bekendste voorbeeld. Ten tweede wordt in de loop van de eeuw de roep om politieke onafhankelijkheid van Zweden steeds sterker naarmate het nationaal bewustzijn doordringt onder grotere lagen van de bevolking. Ook nadat in 1905 de personele unie met Zweden wordt opgeheven, blijft de Noorse zelfstandig-

betekenis. In het volksbegrip van de romantisch-nationalisten bijvoorbeeld omvatte het folk ook vertegenwoordigers van de besturende macht (en dus een deel van de staat), terwijl voor de volksnationalisten het folk alleen bestond uit de bestuurden, voor wie ook wel de nu verouderde term *almue* werd gebruikt. Het begrip *almue* heeft dus een vaste betekenis – namelijk het bestuurde deel van het volk – terwijl folk een meer elastisch begrip is. Voor de volksnationalisten was echter ook dat deel van de staatsmacht dat het volk vertegenwoordigde, namelijk het parlement (*Stortinget*), onderdeel van het folk. Via het parlement kon het volk zijn belangen verdedigen tegenover de bureaucratische (en oncontroleerbare) staat. Het begrip ‘staat’ is al even gecompliceerd. In de meeste nauwe betekenis staat het begrip slechts voor de bureaucratie en de ambtenarij; in de meeste brede ook voor de hogere sociale klasse in zijn geheel. Omdat het Nederlands in dit geval niet dezelfde nuance kent als het Noors, moet in de rest van dit artikel steeds in het oog worden gehouden in welke context de begrippen ‘volk’ en ‘staat’ worden gebruikt en welke betekenis zij daarin hebben. Een verheldering van de terminologie wordt gegeven in: Iver B. Neumann, *Norge – en kritikk: begrepsmaket i Europadebatten*, 2001, pp. 160-178.

heid voor velen een groot goed. Volgens Sverre Stray (1922-2012), voormalig voorzitter van de Noorse Europabeweging, was het beschermen van het zelfbeschikkingsrecht en de daarmee samenhangende Noorse eigenheid de belangrijkste gemeenschappelijk drijfveer voor de Nee-stemmers in de EU-kwestie.⁸

Buitenlandse invloeden worden als gevolg van deze nadruk op de Noorse zelfstandigheid en de 'Europese' connecties van de staat verbonden met termen als onderdrukking, overheersing en ongelijkheid. Europa is volgens de logica van het discours niet alleen de Ander, aangezien ze in eerste instantie wordt geassocieerd met de waarden van de 'staat' en niet met die van het 'volk', maar vormt vooral ook een bedreiging voor de Noorse onafhankelijkheid en eigenheid.

Henrik Wergeland tussen volk en staat

In zijn klassieke werk over het nationalisme schrijft Miroslav Hroch dat de bureaucratische en stedelijke elite de drijvende kracht vormde achter de Noorse nationalistische beweging in de negentiende eeuw. Pas na 1860 is er sprake van een groeiend politiek bewustzijn onder de lagere klassen in de samenleving; van een cultureel en linguïstisch bewustzijn zelfs nog later. Nationalistische ideeën drongen slechts langzaam door onder de bevolking in de periferie doordat de communicatie in Noorwegen ernstig gehinderd werd door de droge geografische feiten als de omvang van het land en de barrière van het hooggebergte.⁹ Dus hoewel de boer al sinds het einde van de achttiende eeuw werd gezien als de belichaming van de Noorse volksaard, speelde de boerenstand geen noemenswaardige rol in de patriottische activiteiten. Het grootste deel van de bevol-

⁸ Europabevevelsen i Norge, *Med hjerte for Europa: Europabevevelsen gjennom 60 år*, 2009, p. 6.

⁹ Met het woord 'hooggebergte' doelt Hroch op de bergketen die van zuid naar noord door Noorwegen loopt.

king in de periferie stond zelfs tot halverwege de negentiende eeuw compleet onverschillig tegenover nationale kwesties.¹⁰ Een harde tegenstelling tussen volk en staat komt pas na 1860 aan de oppervlakte in het publieke debat. Voor die tijd echter, te beginnen in 1829, had de jonge dichter Henrik Wergeland (1808-1845) al gepleit voor een grotere rol voor het gewone volk in de samenleving om zo de macht van de elite in te perken – een pleidooi dat, zoals zal blijken, grote consequenties zou hebben voor het denken over volk en staat enkele decennia later.

In Wergelands tijd waren de natievormingsprojecten van de elite, geïnspireerd als men was door de idealen van de Verlichting, buitengewoon paternalistisch van aard. Het was de taak van de elite, die in Noorwegen door de afwezigheid van een noemenswaardige adelstand werd belichaamd door de ambtenarij, de *embettsmenn*, het volk op te voeden en het land te moderniseren opdat het een gelijkwaardige plaats kon innemen in het Europese statensysteem. Het beeld dat de *embettsmenn* van Europa hadden was dan ook ronduit positief. Sterker nog, doordat het nationalisme de dominante ideologie was in het post-Napoleontische Europa, werd de zoektocht naar een eigen Noorse cultuur gezien als onderdeel van een groter Europees project; de natievorming was in feite de europeanisering van de Noorse politiek. Voor de *Intelligenspartiet* rond Johan Sebastian Welhaven (1807-1873), die een dominante rol speelde in het natievormingsproces in de jaren 1830 en 1840, diende de Noorse identiteit bovendien stevig verankerd te worden in de Deense taal en cultuur. Ondanks de nieuwe situatie en de staatkundige verbondenheid met Zweden was het van belang de politieke en culturele banden met Denemarken in stand te houden.

Als Welhavens eeuwige tegenstrever was Henrik Wergeland de

¹⁰ Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, (1985) 2000, pp. 22-24, 33-43.

belangrijkste criticus van deze visie op Noorwegen. In navolging van de vroege patriotten uit het eind van de achttiende eeuw zocht Wergeland het specifiek Noorse in de boerencultuur, vooral omdat hij er van uit ging dat op het platteland de oude tradities en gewoonten het best bewaard waren gebleven na vier eeuwen Deense heerschappij.¹¹ Tegenover het *danomane* programma van de Intelligenspartiet pleitte de jonge dichter voor een terugkeer naar de oorspronkelijke Noorse cultuur. De Noren vormden naar zijn opvatting een eigen natie op basis van een gemeenschappelijke afkomst en een gedeelde cultuur die van generatie op generatie was overgeleverd. Deze 'echte' Noorse cultuur was het sterkst in de Vikingtijd en de Middeleeuwen. In dit verband gebruikte Wergeland het symbool van de ring: het glorieuze verleden en het nieuwe Noorwegen pasten op elkaar als twee halve ringen, de Deense Tijd zat daartussenin als een 'oneigenlijke soldering'. Het was zaak de oorspronkelijke Noorse cultuur te hervinden en in alle glorie te doen herleven. De geschiedschrijving, de literatuur en de taal waren daartoe de aangewezen instrumenten.¹²

Wergeland uitte bovendien stevige kritiek op de dominante positie van de *embettsmenn* in de samenleving en pleitte voor meer democratie. Evenals zijn vader Nicolai Wergeland (1780-1848), een van de architecten van de grondwet van 1814, zag hij niet langer de elite, maar het volk als het centrale begrip in de Noorse geschiedenis; de gewone man en vrouw waren de echte dragers van de Noorse nationale cultuur, zij waren niet besmet met de vastgeroeste tradities, ideeën en vooroordelen die Wergeland zo tegenstonden aan de *embettsmenn*. Zijn inzet voor de volksopvoeding, die ondermeer tot uitdrukking kwam in de uitgave van de periodieken *For*

¹¹ Nina Witosek, *The Origins of the "Regime of Goodness": Remapping the Cultural History of Norway*, 2011, pp. 26-85.

¹² Øystein Sørensen, 'Hegemonikamp om det norske: elitenes nasjonsbyggingsprosjekter 1770-1945', in: Øystein Sørensen ed., *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, 1998, pp. 17-48, 27-28.

almuen en *For Arbeidsklassen*, had tot doel de *almue*, het bestuurde deel van het volk, klaar te stomen voor een grotere rol in het openbare politieke leven, zodat de dominantie van de elite kon worden ondermijnd. Daarnaast zag hij de volksopvoeding als een manier om een natievormingsproces van onderaf in gang te zetten. Hij was de eerste intellectueel die de boeren actief bij de nationalistische activiteiten wilde betrekken.¹³

Ondanks de felle kritiek die Wergeland zijn leven lang heeft geuit op Welhaven en de zijnen, en de elite in het algemeen, is zijn verhouding tot de staat ambivalent te noemen. Als rijksarchivaris en zoon van een *Eidsvollsmann* was Wergeland zonder meer een representant van de staat. Bovendien wilde hij, zijn welgemeende initiatieven ter bevordering van de volksopvoeding ten spijt, de bestaande standsverschillen intact houden. In strijd met zijn wens de macht van de elite te doorbreken was hij er geen voorstander van dat het volk zich zou verenigen in een soort volkse tegenelite die een concreet tegenwicht kon bieden aan de projecten van de gezeten embettsmenn.¹⁴

Het Noorwegen van twee culturen

Vader en zoon Wergeland speelden ongewild en onbewust met vuur toen ze de *almue* in het hart van de Noorse geschiedenis plaatsten. In het discours was door hun toedoen een hechte koppeling ontstaan tussen ‘*almue*’ en ‘volk’ waardoor er onduidelijkheid rees over de status van de elite (en dus de staat die zij belichaamde) die dreigde te worden uitgesloten uit het ‘volk’-begrip. De elite liephet gevaar niet langer als deel van het Noorse volk, en dus van

¹³ Odd Arvid Storsveen, ‘Håpet om folkets oppvåkning: fra For almuen til For arbeidsklassen’, in: Anne Jorunn Kydland, Dagne Groven Myhren en Vigdis Ystad eds., *Henrik Wergeland; sâmannen*, 2008, pp. 273-316.

¹⁴ Storsveen, ‘Håpet om folkets oppvåkning’, pp. 281-282.

de Noorse natie, te worden beschouwd. Zelf waren beide Wergelands als vanzelfsprekend niet van zins een dergelijke retorische stap te zetten, aangezien het hun eigen positie in gevaar kon brengen. Ze konden zich daarnaast ook niet indenken dat anderen iets dergelijks zouden ondernemen, maar daarmee hadden ze gerekend buiten de volksnationalistische stroming die in de laatste decennia de negentiende eeuw zou opkomen en die in zijn visie op Noorwegen op een radicale manier zou afrekenen met de traditionele elite. Het volksnationalistische idee van natievorming, verschilde van het nationalisme van de stedelijke elite uit het begin van de 19^e eeuw, omdat de volksnationalisten uitgingen van de uniciteit van Noorwegen ten opzichte van de andere Europese naties. Als gevolg van deze ‘benadrukking van het uniek Noorse’ werd Europa ‘de Ander’ in het discours over de Noorse identiteit: een te veel aan Europese invloeden zou de Noorse uniciteit immers in gevaar brengen. Deze Europese Ander manifesteerde zich niet alleen buiten de Noorse grenzen, maar ook daarbinnen, namelijk in de gedaante van de *embettsmenn*.

In eerste instantie werd de ambtenarenstand gezien als behorend tot een aparte, aan de Deense cultuur verwante ambtenaren-cultuur (*embettsmannskultur*), als tegengesteld aan de ‘echt-Noorse’ volkscultuur (*folkekultur*). In een ongepubliceerde tekst uit 1864 ging Ivar Aasen (1813-1896) nog een stap verder door te stellen dat de ambtenarenstand een natie op zich vormde: ‘Er is niet slechts één nationaliteit in dit land; het zijn er eerder twee en tussen beiden bevinden zich verschillende middengroepen.’ Voor Aasen representeerde de almue het echt Noorse, de elite was een *fremdkörper* in de nationale cultuur. Belangrijk in Aasens visie is dat hij beide ‘naties’ ook van elkaar onderscheidde op basis van taal. De taal van het volk was het door Aasen uit verschillende dialecten samengestelde Landsmål, volgens hem de uitdrukking van de ware Noorse volkscultuur. De taal van de elite was het Deense Bokmål. Uiteindelijk moest het Landsmål het heersende Deens vervangen als de

enige echte Noorse schrijftaal.¹⁵ Een mooier voorbeeld van de centrale rol die taalbewegingen speelden in de vorming van het nationalisme in negentiende-eeuws Europa is nauwelijks te bedenken. Om de beroemde term van Benedict Anderson te gebruiken gaf Aasens werk aanleiding tot de creatie van twee ‘imagined communities’, die ondanks een (gedeeltelijk) gedeelde cultuur en een gemeenschappelijke geschiedenis op een fundamenteel niveau van elkaar onderscheiden werden op basis van een aparte taal.¹⁶

Aasens idee over de twee nationaliteiten kreeg een breder draagvlak toen in de jaren 1866-1867 de zogenaamde *Unionsrevisjonen* ter discussie stond. De Unionsrevisjon was een plan van de Noorse regering om de banden met Zweden steviger aan te halen en daarmee de Noorse staat te versterken. Dit zette kwaad bloed onder de volksnationalisten, die de ambtenarenstand nu niet alleen op cultureel niveau (door de culturele banden met Denemarken) maar ook op politiek niveau (door de steun aan de Zweedse koning) als ‘vreemd’ beschouwden aan de Noorse cultuur. Door dit culturele en politieke verraad was de ambtenarenstand volgens deze retoriek zelfs een vijand van de Noorse natie en vormde ze een bedreiging voor het streven van het volk naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid.¹⁷

De belangrijkste ideoloog van dit radicale cultuurnationalisme was de schrijver Arne Garborg (1851-1924). In 1877 publiceerde hij het pamflet *Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse* waarin hij de twee-naties-theorie verder uitwerkte. Hij maakte onderscheid tussen een echte Noorse natie die voornamelijk te vinden was in de periferie en een Deens-Noorse natie die zich ophield in de grote

¹⁵ Oddmund Løkengard Hoel, ‘Ivar Aasen som opposisjonell nasjonalist’, in: Øystein Sørensen ed., *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, 1998, pp. 303-320, 318-320.

¹⁶ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (1983) 2006, pp. 67-82.

¹⁷ Neumann, *Norge – en kritikk*, pp. 166-171.

steden, op de eerste plaats in Christiania. In navolging van Aasen, wiens schrijfstandaard hij verder ontwikkelde, zag ook hij de taal als een belangrijke scheidslijn. Het Bokmål werd immers voornamelijk in het centrum gebruikt, terwijl het Landsmål was ontleend aan de dialecten uit de periferie.¹⁸

De culturele en economische verhoudingen tussen stad en periferie – en dus tussen de twee naties – waren bijzonder ongelijk en onrechtvaardig. Garborg wees op de armoedige levensomstandigheden van de boerenbevolking, in de eerste plaats die van de boerenzonen en -dochters die hun heil in de grote stad probeerden te zoeken – iets wat hij zelf aan den lijve had ondervonden tijdens zijn eerste jaren in Christiania. De bittere armoede waarmee de boeren zich geconfronteerd zagen betekende bovendien een bedreiging voor de echte Noorse cultuur waarvan zij de dragers waren: het dreef hen naar de grote steden alwaar de sociale druk groot was om de eigen gewoontes en gebruiken, en zelfs de eigen taal, op te geven. Garborgs romans hadden daarom onder meer tot doel de boeren bewust te maken van de sociale onrechtvaardigheid in het land en de bedreiging die dit betekende voor de nationale cultuur.¹⁹ De roman *Bondestudentar* uit 1883 is hiervan wellicht het beste voorbeeld. In deze roman thematiseerde Garborg de desastreuze invloed van de elitecultuur op de boerencultuur. Hoofdpersoon is de boerenzoon Daniel Braut die zich wil ontworstelen aan de armoede uit zijn jeugd en daarom naar Christiania verhuist om theologie te gaan studeren. Zijn klim op de sociale ladder is echter niet ingegeven door de wens het beste uit zichzelf te halen, maar door het verlangen naar een gerieflijk leven als ambtenaar in dienst van het

¹⁸ Sveinung Tjøme, 'Nasjon og narrasjon: om Garborg som aktør i fortellinga om "det norske"', in: Øystein Sørensen, *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, 1998, pp. 339-356, 339-347.

¹⁹ Rolv Thesen, *Ein diktar og hans strid: Arne Garborgs liv og skrifter*, 1991, pp. 121-136.

machtsapparaat – weg van de armoede van thuis. Om dit doel te verwezenlijken is hij is zelfs bereid zo ver te gaan zijn eigen afkomst en identiteit te verloochenen.²⁰ Garborg geeft hiermee in *Bondestudentar* blijk van een pessimistische kijk op het bestaan van de vele boerenzonen die hoger op willen komen in de samenleving en daarom naar de stad trekken om te studeren. Met hun reis naar de stad maken ze letterlijk een reis van de ene cultuur naar de andere. Als student vergeten ze waar ze vandaan komen, verraden ze hun taal en hun gewoontes, en kijken ze neer op het boerenleven. Ze worden opgeslokt door de ambtenarencultuur.²¹ *Bondestudentar* kan zodoende gelezen worden als een aanklacht tegen de cultuurvernietiging van de elite, en als pleidooi voor de echte Noorse volkscultuur.

Na 1905

De ontbinding van de personele unie met Zweden in 1905 betekende een (discursieve) overwinning van het ‘volk’ op de ‘staat’. De onafhankelijkheid werd verkregen op een vreedzame manier en op initiatief van de nationalisten in het parlement, verenigd in de partij *Venstre*, en was niet het resultaat van de politiek van de staat of van militair verzet. Hierdoor kon het einde van de Zweeds-Noorse dubbelmonarchie voorgesteld worden als het gevolg van de onafhankelijkheidsstrijd van het volk, uitgedrukt door dat deel van de staat dat aan het volk behoorde: het parlement. In het politieke discours leidde het succes van de nationalisten er toe dat ‘volk’, ‘democratie’ en ‘onafhankelijkheid’-lijnrecht tegenover ‘staat’, ‘onderdrukking’ en ‘unie’ kwamen te staan: een denkwijze die, zoals hieronder zal blijken, onder andere is terug te vinden in het debat over toetreding tot de EU. Daarnaast versterkte het geruisloze einde van

²⁰ Asbjørn Aarseth, ‘Norsk litteratur ut i verda, 1864-1905’, in: Bjarne Fidjestøl e.a., *Norsk litteratur i tusen år: teksthistoriske linjer*, 1996, pp. 337-340.

²¹ Harald en Edvard Beyer, *Norsk litteraturhistorie*, 1978, p. 232.

de unie het vredelievende imago van het Noorse volk. Door de bevestiging van dit imago konden de Noren zich profileren als wezenlijk verschillend van de andere Europese staten.²²

De radicale retoriek van de Arbeiderspartij in het eerste kwart van de twintigste eeuw, die opriep tot strijd en revolutie, vormde een in het oog springende uitzondering op deze als typisch Noors beschouwde vredelievendheid. In de visie van de Arbeiderspartij huisvestte Noorwegen twee fundamenteel van elkaar verschillende naties: de 'echte' Noorse natie, oftewel de arbeidersklasse, en een liberale 'natie': de staat, de elite, de hogere klassen. De Noorse Arbeiderspartij matigde haar programma echter al vroeg in de twintigste eeuw, wanneer de Arbeiderspartij, de sociaaldemocraten en de communistische partij zich in 1927 met elkaar verenigen. Revolutie was niet langer het middel om sociale verandering te bewerkstelligen, men koos nu voor een evolutionaire benadering: de sociaaldemocratie zou de staat door middel van wetgeving van binnenuit veranderen. De arbeidersklasse was nog steeds de kern in het sociaaldemocratische natiebegrip, maar de natie omvatte nu als vanzelfsprekend ook 'alle anderen', inclusief de liberale staat.²³

Na de Tweede Wereldoorlog en de gemeenschappelijke ervaring van de Duitse bezetting kwam dit inclusieve natiebegrip naar boven als de dominante weergave van Noorwegen. Het Gemeenschappelijk Programma dat opgesteld werd door alle Noorse politieke partijen in 1945 benadrukte dat de Noren 'één volk [waren] ondanks verschillen in levenshouding en levensomstandigheden, en ondanks oude geschillen en oude vetes'. Het programma combineerde liberale en sociaaldemocratische ideeën en onderstreepte nadrukkelijk dat de nationale eenheid voor alles gewaarborgd moest blijven. Dit betekende onder meer dat de Arbeiderspartij het doel van een socialistisch Noorwegen losliet; samenwerking en eenheid waren nu de

²² Neumann, *Norge – en kritikk*, p. 171.

²³ Neumann, *Norge – en kritikk*, pp. 99-102.

sleutelwoorden.²⁴

De oprichting van de op het Gemeenschappelijk Programma gegrondveste Noorse sociaaldemocratie bevestigde de definitieve versmelting van volk en staat in één Noorse natie. Dit betekent echter niet dat de oude tegenstelling tussen volk en staat uit het publieke debat verdween.²⁵ Hoe hardnekkig dit soort denkpatronen zijn blijkt onder meer uit de EU-kwestie. Zoals hierboven reeds is

²⁴ Sørensen, 'Hegemoniekamp om det norske', pp. 44-45. Opvallend is dat de Arbeiderspartij zelf vanaf de vroege jaren zeventig steeds vaker gelijk wordt gesteld aan de 'staat', of in ieder geval wordt gezien als de belangrijkste representant van de staat. Dit heeft zondermeer te maken met de lange regeerperiodes die de partij sinds de Tweede Wereldoorlog heeft gekend. Van zowel de linker- als de rechterzijde klinkt dan ook de kritiek dat de partij zit 'vastgekleefd aan het pluche' en dat de Ap-politici, vasthoudend aan de macht, alleen hun eigen belangen zouden nastreven. Het referendum van 1972 en de manier waarop de Arbeiderspartij de hele EG-kwestie in die tijd aanpakte, markeerde met name voor de linkse critici een breekpunt: de arrogantie die de partij hier tentoonspreidde was er afdoende bewijs van dat men alleen nog het eigenbelang nastreefde en vervreemd was geraakt van het gewone volk. De traditionele socialistische waarden van gelijkheid en solidariteit werden niet langer het best door de Arbeiderspartij gewaarborgd. Ironisch genoeg zijn het juist de sociale politiek van de Arbeiderspartij en de manier waarop zij de welvaartsstaat heeft vormgegeven die de rechtse partijen tot de scherpste kritiek verleiden. Kaare N. Selvig, directeur van de werkgeversbond NAF, schreef: 'De ijver om de zogenaamde verliezers in de samenleving te helpen heeft het individu onderdrukt en de betekenis van talent, interesse en eigen inzet miskend. We zijn het respect voor arbeidsinzet, effectiviteit, soberheid en spaarzaamheid kwijtgeraakt.' Geciteerd in: Yngvar Ustvedt, *Venstrevind og høyrebølge; det skjedde i Norge. Bind 4, 1972-1986*, 1992, p. 45.

²⁵ We zien de tegenstelling in extreme vorm terug in de beschuldigingen van Anders Behring Breivik aan het adres van, met name, de Arbeiderspartij die volgens hem totaal niet zou weten wat er speelt in de maatschappij en alleen tot doel zou hebben de 'islamitische machtsovername in Noorwegen en Europa' te bevorderen. Ook Breivik legt dus de link tussen het volk en de Noorse eigenheid enerzijds, en de staat en buitenlandse overheersing anderzijds.

opgemerkt boren de tegenstanders van het EU-lidmaatschap een oud discours aan wanneer ze een directe verbinding leggen tussen 'volk' en 'zelfstandigheid', en deze recht tegenover 'staat' en 'unie' plaatsen. Via het begrip 'unie' is het Nee-kamp daarnaast in staat om de associatie op te roepen aan de Zweeds-Noorse dubbelmonarchie. Het verzet tegen het EU-lidmaatschap kan zodoende worden voorgesteld als een voortzetting van de historische strijd van het Noorse volk voor onafhankelijkheid.

Iver B. Neumann betoogt op overtuigende wijze dat de beide gewonnen referenda goeddeels zijn te verklaren door de dominante positie van de tegenstanders in het Europa-discours. Volgens Neumann is 'volk' het centrale begrip in de verbeelding van Noorwegen. Zolang de tegenstanders 'volk' weten te koppelen aan 'Noorwegen' en het begrip 'unie' aan 'EU' kan de EU worden voorgesteld als een project dat onverenigbaar is met Noorwegen. De voorstanders van toetreding kunnen deze 'macht over de begrippen' van hun tegenstrevers niet doorbreken zolang ze zelf ook het 'volk' als het kernbegrip in hun campagne gebruiken (de EU als voordelig voor de Noorse bevolking); in het dominante discours zijn 'volk' en 'EU' immers twee aan elkaar tegengestelde begrippen.²⁶

Het verraad van de Arbeiderspartij in *25. septemberplassen*

De strijd tegen het EG-lidmaatschap vormt de belangrijkste historische achtergrond in Dag Solstads derde roman *25. septemberplassen* (1974), waarvan de titel verwijst naar de datum van het referendum. De roman is zowel een familiechroniek, die het verhaal vertelt van Håkon Nyland en zijn drie zonen Egil, Axel en Inge die opgroeien in de decennia direct na de Tweede Wereldoorlog, als een politieke roman waarin de marxist-leninist Solstad (1941) felle kritiek uit op de staat van de sociaaldemocratie in het naoorlogse Noorwegen.

²⁶ Neumann, *Norge – en kritikk*, pp. 177-178.

De hoofdgedachte van het boek is dat de regerende Arbeiderspartij en de grootste vakvereniging, de LO (*Landsorganisasjonen i Norge*), de arbeidersklasse hebben verraden door samen te werken met de fabriekseigenaren, in het boek op typisch marxistische wijze aangeduid als ‘de kapitalisten’, ‘de bovenklasse’ en ‘het grootkapitaal’. Hoewel de indruk wordt gewekt dat de sociaaldemocratie Noorwegen ongekennde welvaart en vrijheid heeft gebracht, wordt de arbeidersklasse in feite op subtiële wijze onderdrukt en ‘spelen de Arbeiderspartij en de LO onder één hoedje met de kapitalisten’ (p. 195). Volgens Torill, de vriendin van Axel, voert de regering een hetze tegen het eigen volk waardoor men linksgeoriënteerde uitingen is gaan zien als verdacht en men bang is geworden om gebruik te maken van de eigen democratische rechten als het recht op demonstratie. Een sterke uitdrukking van klassenbewustzijn zou immers slechts aanleiding geven tot staking en onrust, en dat is niet in het belang van het land.²⁷

Hoe de coalitie tussen de Arbeidersbeweging en de bovenklasse te werk gaat, en welke gevolgen dit heeft voor de gewone man en vrouw, wordt uitgelegd in een essayistisch hoofdstuk waarin de eigenaar en bestuurders van de *Saugbrugsforeningen* worden beschreven, de papierfabriek in Halden waar alle drie de broers Nyland door verschillende spelingen van het lot komen te werken.²⁸ Via deze wat merkwaardige passage, die een duidelijke stijlbreuk vormt

²⁷ Hier is duidelijk de invloed van het Gemeenschappelijk Programma zichtbaar. In het Programma was opgenomen dat arbeidsconflicten dienden te worden opgelost door middel van overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties, en niet door middel van ‘staking, lockout of boycot’.

²⁸ Solstads keuze voor Halden is niet toevallig, aangezien de stad symbool staat voor het Noorse verzet tegen buitenlandse invloeden. Halden werd in 1718 belegerd door het Zweedse leger, maar wist deze belegering te weerstaan. De Zweedse koning Karel XII kwam tijdens de slag om het leven. Halden is ook de enige plaats die in het Noorse volkslied ‘Ja, vi elsker’ met naam genoemd wordt.

met de rest van de roman, laat de verteller (het is niet vreemd om te veronderstellen dat Solstad hier zelf aan het woord is) zien dat de feitelijke macht in Noorwegen niet ligt bij de regering en het parlement, maar geconcentreerd is in de handen van een kleine groep ‘*monopolkapitalister*’, die bovendien hun positie niet te danken hebben aan hun prestaties, maar aan hun familienaam. In de rug gesteund door de regering weet de Saugbrugsforeningen de gemeente Halden zo onder druk te zetten dat een strand- en recreatiegebied wordt omgebouwd tot industrieterrein, hetgeen wordt bekostigd met belastinggeld. De belastingbetaler betaalt daarnaast ook voor de aanleg van een nieuwe brug, die voornamelijk voordelig is voor de industrie, waardoor de uitbreiding van het onderwijs in Halden tien jaar vertraging oploopt.

De strijd tegen het EG-lidmaatschap moet gezien worden in het licht van het verzet tegen de macht van het kapitalisme en het verraad van de Arbeidersbeweging. De tegenstanders zijn er van overtuigd dat toetreding alleen voordelig is voor de gevestigde orde, zoals blijkt uit het volgende fragment waarin Axel een collega probeert te overtuigen Nee te stemmen:

Axel was verdomd kwaad geworden op Gunnar toen hij hoorde dat hij voor de EEG was. Dat had hij niet gedacht. Hij vond het bijzonder kwalijk om zulke JA-praatjes van hem te horen. Gunnar Svendsen was bang. Bang en onderdanig. Het bedrijf was voor, dus moesten wij ook voor zijn. Het was het riedeltje dat Axel had gehoord over de Vier Vrijheden van de EEG. Vrije kapitaalmarkt, vrije douanegrenzen, vrij vestigingsrecht en vrije arbeidsmarkt, en hij probeerde Gunnar Svendsen te doen inzien dat het zeker vier vrijheden waren, maar wel vier vrijheden voor kapitalisten, niet voor de arbeiders. (p. 229)

Het beeld van de EG dat uit de roman naar voren komt, is dat van een ‘kapitalistisch paard van Troje’. De Arbeiderspartij presenteert het EG-lidmaatschap als een cadeau voor de Noorse samenleving,

terwijl in werkelijkheid de grip van de kapitalisten op de arbeidersklasse alleen maar steviger wordt als Noorwegen zou toetreden. Bovendien zou lidmaatschap Noorwegen tot ‘vazalstaat maken onder het door Duitsland gedomineerde EEG-imperialisme’ (p. 196). Solstad stelt de EG-kwestie daarom niet alleen voor als een uiting van de marxistische klassenstrijd – als opstand van het gewone volk tegen de vooringenomen elite –, maar ook als een strijd om de door dat zelfde volk zo gekoesterde zelfstandigheid van Noorwegen.

Hoewel het beeld van de EG in *25. septemberplassen* voornamelijk is ingegeven door de tijdgeest en Solstads marxistische overtuigingen, heeft het ook wortels in de traditionele weergave van de tegenstelling tussen volk en staat in het discours over de Noorse identiteit. Evenals reeds het geval was in de negentiende-eeuwse tweeculturen-theorie is er in de roman sprake van een naar zelfstandigheid strevend volk en een uniegezinde staat. De volk-staat-oppositie in *25. septemberplassen* doet, niet verwonderlijk, het meest denken aan het vroege socialistische natiebegrip, waarin een onderscheid werd gemaakt tussen een ‘arbeidersnatie’ en een ‘liberale natie’. Er is echter één belangrijk verschil: in Solstads visie behoren ook de natuurlijke vertegenwoordigers van de arbeidersklasse – de Arbeiderspartij, de Arbeidersbeweging en de LO – tot de liberale natie, zij werken immers samen met het kapitalisme en hebben de arbeiders verraden. Dit verraad wordt in de roman verbeeld door de wens van de Arbeiderspartij om Noors EG-lidmaatschap te verwezenlijken; hieruit blijkt dat de partij de belangen van de eigen achterban uit het oog heeft verloren – met op de eerste plaats het historische streven van het Noorse volk naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid – en alleen nog geïnteresseerd is in de eigen belangen en de belangen van het Noorse grootkapitaal.

Het Moderne Vorstendom in Fløgstads *Kron og mynt*

Ook in de roman *Kron og mynt: eit veddemål* (1998) van Kjartan Fløg-

stad (1944) vormt kritiek op het kapitalisme als verschijningsvorm van de EU een belangrijke onderstroom van het verhaal; een verhaal dat zich overigens moeilijk laat samenvatten. *Kron og mynt* is een rijk boek. Rijk aan verhaallijnen. Rijk aan personages. Rijk aan vertelvormen. Rijk aan interpretaties. Het verhaal springt heen en weer tussen mythe en academische uiteenzetting, tussen de barok en het hier en nu, tussen een Zuid-Noors gehucht en de burgeroorlog in Angola, en uiteindelijk komen al die verhaallijnen en alle personages op subtile wijze, en op verschillende punten in het verhaal, bij elkaar, om vervolgens weer uit te waaiëren in een barokke kluwen van verhaallijnen, thema's en hoofd- en bijfiguren. Zo is er, onder veel meer, het levensverhaal van doodskisttimmerman en meubelhandelaar Pål Seland, dat zich kruist met dat van kunstgeschiedenisstudent Tjerand Fonn die in Amsterdam de woorden AMSTERDAM en EVANGELIUM op zijn lid laat tatoeëren, waarna in ontspannen toestand de namen ADAM en EVA verschijnen. Er is het verhaal van eurofiel Gro Ruud, die in de politieke arena haar hoofd boven water probeert te houden, en dat van de reus Samson Avsenius die een mythisch gevecht levert met een reuzenheilbot. En zo kan de opsomming nog lang doorgaan.

De verhaallijn die voor dit artikel het meest interessant is, is die van Gro Ruud, een jonge politica die razendsnel carrière maakt binnen de jongerenbeweging (AUF) van de Arbeiderspartij. Te midden van de overstroming die haar familie in Oost-Noorwegen heeft getroffen, gaan haar gedachten uit naar de 'echte zondvloed' die haar land heeft overspoeld: het tweede Noorse Nee in het referendum van 1994. Hier toont Fløgstad zijn satirische gezicht. Zelf verklaard EU-tegenstander laat hij zien hoe Gro en haar politieke medestanders zijn vervreemd van het volk en de eigen achterban. De 'staat' in *Kron og mynt* wordt daarmee gevormd door een politieke klasse, een cultuur op zich, die totaal geen oog meer heeft voor het volk – de bestuurden – en zijn wensen, dromen, verlangens, en alleen nog de eigen doelen nastreeft. Deze politieke klasse is bo-

vendien uitgesproken internationaal; wereldwijd worden politieke elites gekenmerkt door dezelfde, inhoudsloze cultuur.

Fløgstad verwoordt zijn visie op de internationale 'staat' op satirische wijze in de ideeën van Gro's Italiaanse vriend Bettino, die zichzelf en Gro nieuwe 'keizerlijke intellectuelen' noemt. Op basis van de ideeën van twee andere Italianen, Machiavelli en Gramsci, pleit Bettino voor een modern vorstendom, een nieuwe intellectuele hegemonie. De nieuwe vorstenhoven worden gevormd door de supranationale organisaties als de Wereldbank, het IMF en de Europese Commissie; internationale instituties die aan niemand verantwoordelijkheid hoeven af te leggen, die oncontroleerbaar zijn, en bovenal ondemocratisch. Het zijn de moderne vorsten die weten hoe je het beste kunt besturen. Bettino, die zichzelf net als Gro ziet als 'nieuwe vorst', heeft alleen oog voor het universele, de grote lijn; het afzonderlijke, het lokale, het nationale bestaat voor hem niet. De 'cultuur' van de politieke klasse is wereldwijd hetzelfde en is daardoor inhoudsloos, betekenisloos, leeg – in feite geen cultuur. Fløgstad geeft hiermee een eigentijdse versie van de twee-culturen- of twee-naties-theorie, toegepast op gemonialiseerde wereld van de 21e eeuw. Waar in de traditionele theorieën van onder andere Garborg en Aasen de Noorse ambtenaren in vergaande mate waren beïnvloed door de Deense cultuur, is de moderne Noorse politiek in *Kron og mynt* onderdeel van een internationale inhoudsloze cultuur. In Fløgstads roman is bovendien sprake van een volk dat streeft naar zelfstandigheid en een staat die internationale samenwerking voor ogen heeft, iets dat sterk doet denken aan het vroeg 19^e eeuwse nationalisme van de Noorse stedelijke elite. Het onbegrip tussen volk en staat is andermaal gegrondvest op deze concurrerende visies op de plaats van Noorwegen in de wereld.

Het beeld van de EU dat zodoende uit *Kron og mynt* naar voren komt is dat van Bettino's moderne vorstendom, dat is samen te vatten als internationaal, autoritair, ondemocratisch en kapitalistisch. Dit moderne vorstendom lijkt sterk op het kapitalistische

Paard van Troje uit *25. septemberplassen*. Net als in Solstads roman is er sprake van een politieke bovenklasse die vervreemd is geraakt van het volk en voornamelijk de eigen belangen – die van het grootkapitaal – behartigt. Het verzet tegen het EU-lidmaatschap is daarnaast in beide romans een verzet tegen de gevestigde orde (en tegen het kapitalisme) en een strijd van het volk voor meer democratische rechten. Het verschil schuilt in de historische context. Solstad schreef zijn boek in een tijd dat de arbeiderscultuur en het vertrouwen in de maakbaarheid van de maatschappij nog overeind stonden, terwijl Fløgstad publiceerde in het postindustriële tijdperk of mediatijdperk, waarin de toenemende individualisering, het wereldwijde kapitalisme en de globalisering het collectieve denken meer en meer leek te verdringen. Vandaar ook dat voor Solstads roman het beeld van het Paard, ofwel de invasiemacht, is gebruikt: aan het eind van *25. septemberplassen* wordt de invasie (voorlopig) afgewend en is er onder de personages hoop op een positieve verandering van de samenleving en een betere toekomst. In *Kron og mynt* worden die hoge verwachtingen getemperd. Het kapitalisme heeft gewonnen. Het intellectuele vorstendom regeert als het ware over zijn grenzen heen en over de hoofden van het volk via de politieke klasse in de Noorse hoofdstad.

Litteratur

- Aarseth, Asbjørn: 'Norsk litteratur ut i verda, 1864-1905', in: Bjarne Fidjestøl (e.a.), *Norsk litteratur i tusen år: teksthistoriske linjer*, Oslo: Landslaget for norskundervisning (LNU) & Cappelen Akademisk Forlag, 1996.
- Alnæs, Karsten: *Historien om Norge: femti rike år*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2000.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso, (1983) 2006.
- Beyer, Harald en Edvard: *Norsk litteraturhistorie*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1978.
- Europabevegelsen i Norge, *Med hjerte for Europa: Europabevegelsen gjennom 60 år*, Oslo: Europabevegelsen, 2009.
- Hoel, Oddmund Løkengard: 'Ivar Aasen som opposisjonell nasjonalist', in: Øystein Sørensen (ed.), *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1998, pp. 303-320.
- Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, New York: Columbia University Press, (1985) 2000.
- Kvalheim, Alfred: *Fakta og myter om Norge og EU*, Oslo: Kolofon Forlag, 2008.
- Leerssen, Joep: 'Imagology: History and Method', in: Manfred Beller en Joep Leerssen (eds.), *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*, Amsterdam: Rodopi, 2007, pp. 17-32.
- Neumann, Iver B.: *Norge – en kritikk: begrepsmakt i Europa-debatten*, Oslo: Pax Forlag, 2001.
- Sørensen, Øystein: 'Hegemonikamp om det norske: elitesnes nasjonsbyggingsprosjekter 1770-1945', in: Øystein Sørensen (ed.), *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1998, pp. 17-48.
- Storsveen, Odd Arvid: 'Håpet om folkets oppvåkning: fra For almuen til For arbeidsklassen', in: Anne Jorunn Kydland, Dagne Groven Myhren en Vigdis Ystad (eds.), *Henrik Wergeland; såmannen*, Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 2008, pp. 273-316.

- Thesen, Rolv: *Ein diktar og hans strid: Arne Garborgs liv og skrifter*, Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1991.
- Time, Sveinung: 'Nasjon og narrasjon: om Garborg som aktør i fortellinga om "det norske"', in: Øystein Sørensen, *Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Oslo Ad Notam Gyldendal, 1998, pp. 339-356.
- Ustvedt, Yngvar: *Venstrevind og høyrebølge; det skjedde i Norge. Bind 4, 1972-1986*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1992.
- Witoszek, Nina: *The Origins of the "Regime of Goodness": Remapping the Cultural History of Norway*, Oslo: Universitetsforlaget, 2011.